

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.1

Баран Анастасія

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут права, психології та інноваційної освіти,
асистент кафедри теорії, історії та філософії права
NastyBaran@i.ua

ПРАВОВІ СТИМУЛИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

<http://doi.org/10.23939/law2020.27.031>

© Баран А., 2020

Відповідно до загально визнаних теоретичних уявлень про правові стимули та їх значення у праві виділені основні ознаки реалізації правових стимулів. Наголошено, що мета та об’єктивна необхідність у використанні правових стимулів полягає в тому, що у суспільства та держави існує потреба в соціально-корисній і активній поведінці суб’єктів права у різних сферах життєдіяльності. Виділені та проаналізовані загально-соціальні функції правових стимулів (мотиваційна, організаційна, прогностична, гарантуюча, комунікативна, оціночна, соціального контролю, виховна) та спеціально-юридичні функції правових стимулів (праворегулятивна, правостримуюча).

Ключові слова: стимул, правовий стимул, правове стимулювання.

Постановка проблеми. Зміна в Україні соціально-економічних і політичних умов, розширення обсягу свободи людини, зокрема, у здійсненні професійної діяльності, стали передумовами для пошуків способів підвищення ефективної мотивації відповідної правомірної поведінки людей і їх ініціативності у правових відносинах. Також реформування правової системи сучасної України зумовило зростання ролі права як основного регулятора соціальних відносин, а також як засобу впливу на людську поведінку, який характеризується не стільки примусовими методами досягнення суспільно корисної активності суб’єктів, але і методами переконання, зокрема через стимули такої активності правовими засобами. Утвердження ідеї про здебільшого заохочувальний, а не репресивний характер права дозволяє характеризувати ціннісну складову останнього як соціального інституту. Стимулювання за допомогою правових засобів передбачає, передусім, сприйняття у свідомості людей певних явищ як цінностей, за посередництвом яких може бути підвищена відповідна правомірна поведінка. Правові стимули є одним із засобів упорядкування суспільних відносин на засадах права. Вони дозволяють здійснювати позитивний вплив на волю та свідомість особи, спонукають її до соціально-активної правомірної поведінки.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема правових стимулів у праві цікавила ряд зарубіжних та вітчизняних науковців, серед яких: Р. Калюжний, О. Лапка, Т. Пікуля, В. Красовська, І. Луценко, О. Малько, С. Огірок тощо.

Деякі проблеми знайшли достатнє відображення у працях представників загальнотеоретичної та галузевих юридичних наук: О. Кисельової (поняття, ознаки, цілі та функції стимулів та обмежень як особливого методу правового регулювання); В. Дяченко (стимули як основний юридичний засіб заохочувально-правової політики); О. Левіна, О. Малька, С. Мірошника (загальнотеоретична харак-

теристика стимулювання і обмеження у праві та їх поняття й ознаки); В. Баранова, Н. Гушиної (поняття, функції, механізм реалізації, ефективність стимулювальних норм); В. Ниркова (стимули та заохочення як парні юридичні категорії); Л. Ухової (стимули та обмеження у сфері трудових відносин); Х. Алікперова (стимули та обмеження у кримінальному та кримінально-виконавчому праві), Н. Лайченкової (стимули у податковому праві) тощо.

Мета статті полягає у загальнотеоретичній характеристиці правових стимулів як правового засобу впливу на поведінку суб'єктів права.

Виклад основного матеріалу. Держава, закріплюючи норми права, дає можливість особі діяти в своїх інтересах і для задоволення власних потреб. При формуванні норми права держава, враховуючи соціально-економічні та політичні умови, визначає правила поведінки особи, які стають її ціллю. Обираючи варіант поведінки, особа, зазвичай, обирає той, що найбільш відповідає її потребам і приводить до досягнення поставлених цілей. Враховуючи це, держава намагається стимулювати особу до правомірної поведінки, направляти її діяльність у потрібне русло, не перешкоджаючи суспільним інтересам [1, с. 25].

В останні роки інтерес до проблем правового стимулювання значно зріс. Всі дослідники так чи інакше пов'язують правове стимулювання із процесом заохочення, мотивації. Заохочувальна роль стимулювання полягає в тому, що воно виражає суспільне визнання того сценарію поведінки, який особа обирає і втілює в життя. Переживаючи почуття задоволення, людина відчуває прилив бадьорості та енергії, впевненість у власних силах і подальшому русі вперед. Таким чином, стимулювання сприяє розвитку і закріпленню позитивних рис не тільки в поведінці, а й в характері. Уміло застосовані стимулювання не лише піднімають настрій, стимулюють позитивні вчинки, а й розвивають почуття людської гідності. Правові стимули містять в собі можливості для максимально повного задоволення інтересів суб'єктів [3, с. 56].

Здійснюючи дослідження, насамперед, варто звернути увагу на визначення такої юридичної категорії, як "правовий стимул". На думку ряду дослідників, правовий стимул – це правове спонукання до законслухняної діяльності, що створює для задоволення власних інтересів суб'єкта режим сприяння. О. В. Малько терміном "правове стимулювання" позначає міру та форму юридичного схвалення заслуженої поведінки, в результаті чого суб'єкта такої поведінки винагороджують, що призводить до сприятливих наслідків для нього [6, с. 60].

Отже, стимулювання як засіб правового впливу на поведінку суб'єктів права – це вид правового заохочення, що спрямований на спонукання суб'єктів права на усвідомлене сумлінне виконання ними своїх обов'язків та досягнення соціально-корисних результатів, що перевищують звичайні вимоги.

Надавши визначення правового стимулювання, для повного розуміння сутності цього юридичного явища, на нашу думку, варто розглянути ознаки цього процесу. Найбільш загальні ознаки реалізації правових стимулів полягають в тому, що вони:

- повідомляють про розширення обсягу можливостей, свободи, бо формами прояву правових стимулів виступають суб'єктивні права, законні інтереси, пільги, привілеї, імунітети, надбавки, доплати, компенсації, заохочення, рекомендації;
- спрямовані на задоволення потреб та інтересів;
- спонукають до активних дій, зацікавлюючи особу в досягненні стимулювального результату;
- висловлюють собою та забезпечують позитивну правову мотивацію;
- дають можливість вибору варіанта правомірної поведінки;
- виступають як суб'єктивним (внутрішнім), так і об'єктивним (зовнішнім) фактором, який спонукає до дії і впливає на інтереси особи;

- можуть виражатися як у позитивних, так і в негативних правових засобах впливу;
- пов'язані зі сприятливими умовами для здійснення власних інтересів особистості, так як виражаються в обіцянці або надання цінностей, а іноді у скасуванні або зниженні міри позбавлення цінностей (наприклад, скасування або зниження міри покарання є стимул);
- спрямовані на впорядковане зміна суспільних відносин, виконують функцію розвитку соціальних зв'язків;
- слугують ефективним засобом впливу на поведінку особи з боку інших осіб, суспільства, держави;
- інформують про наслідки правомірної поведінки.
- припускають підвищення позитивної активності.

Визначивши поняття і основні ознаки правового стимулювання, ми можемо визначити основну його мету. Загалом мета – це те, до чого прагнуть, що потрібно здійснити. Виходячи з такого загального розуміння мети, можна сказати, що правові стимули, будучи спонукальною причиною до дій, в кінцевому результаті, передбачають отримання особою відповідних благ. Отже мета правових стимулів зумовлюється потребами та інтересами як особи, так і суспільства. Саме мета, стає стимулом до дії, є причиною виникнення відповідної поведінки особи [1, с. 25].

Мета правових стимулів полягає в тому, щоб викликати мотивацію, направлену на соціально активну поведінку, на високий результат дій, на забезпечення самостійності, свободи особи, на проявлення ініціативи, творчості, заповзятливості.

Мета та об'єктивна необхідність у використанні правових стимулів, на думку О. В. Малька, полягає в тому, що у суспільства та держави існує потреба в соціально-корисній і активній поведінці суб'єктів права у різних сферах життєдіяльності:

- 1) соціально-економічній (підприємницька, трудова діяльність, конкуренція, вкладення інвестицій, впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво, підвищення якості продукції тощо);
- 2) духовно-творчій (наукова, виховна, педагогічна, культурна діяльність тощо);
- 3) політико-юридичної (виборча, правова активність, участь громадськості в управлінні справами громадянського суспільства і держави, в охороні порядку, профілактична діяльність, виправлення і перевиховання засуджених тощо).

Такі потреби й створюють передумови для встановлення у законодавстві відповідних правових стимулів, призначення яких – впливати на поведінку суб'єктів в необхідному для суспільства та держави напрямі, спонукати особу діяти належним чином [6, с. 84].

При правовому стимулюванні здійснюється безпосередній цілеспрямований правовий вплив на поведінку особи з боку стимулювального суб'єкта. В цьому процесі останній застосовує усі можливі правові засоби (правові стимули), які спонукують особу до певного діяння. Усі дії стимулювального суб'єкта, на думку С. С. Огірок, направлені на отримання бажаного результату в процесі діяльності об'єкта стимулювання [8, с. 10, 12].

Що стосується питання: “Хто саме може бути стимулювальним суб'єктом у процесі правового стимулювання?”, то до таких варто віднести будь-яких суб'єктів права: державу, її органи та посадових осіб, а також фізичних та недержавних юридичних осіб.

Держава як суб'єкт стимулювання здійснює стимулювальний вплив на інших суб'єктів права, насамперед, за допомогою правових норм, у яких, враховуючи соціально-економічні та політичні чинники, закріплюється бажана та допустима, з точки зору інтересів держави та громадянського суспільства, поведінка суб'єктів права. У свою чергу, особа, з метою задоволення власних потреб та інтересів, у межах встановлених норм права, обирає той варіант поведінки, який найбільш повно відповідає її потребам та інтересам і, одночасно, (безперечно) волі держави [1, с. 99].

Враховуючи сказане, необхідно погодитися з науковцями, які підкреслюють, що правове стимулювання, насамперед, виходить із мети, яку ставлять перед собою держава та суспільство. Зокрема, О. В. Малько вказує: “Система правового стимулювання повинна відображати, перш за все, суспільні спрямування” [6, с. 219].

Окрім мети, визначальними категоріями в теорії правового стимулювання, які обумовлюють сутність та зміст стимулювального впливу права на суспільні відносини є функції.

Категорія “функція”, як і багато інших суспільствознавчих понять, не є власне юридичною. Вона запозичена з інших наук, хоча і має специфічне призначення та зміст. Цей термін має латинське походження і перекладається як виконання, здійснення, звершення; напрям діяльності, спосіб діяння об’єкта, спрямований на досягнення певного ефекту [7, с. 24].

Із загальнофілософської точки зору функцію розуміють як співвідношення двох груп об’єктів, в якому зміна одного з них веде до зміни іншого, або як спосіб дії категорії, елементу системи, спрямованого на досягнення певного ефекту [9, с. 72].

У теорії права не викликає дискусій поділ функцій права на загально-соціальні та спеціально-юридичні функції.

Загально-соціальні функції права – це напрями взаємодії права та інших соціальних явищ як єдності форми і змісту [2, с. 167].

Під спеціально-юридичними функціями права більшість теоретиків розуміють дію права на суспільні відносини, яка забезпечується за допомогою специфічних юридичних засобів [4, с. 136].

Правове стимулювання є категорією права, отже виконує досить широке коло функцій. Зокрема, на наш погляд, можна виділити такі функції правового стимулювання:

- загально-соціальні функції: мотиваційна, організаційна, прогностична, гарантуюча, комунікативна, оціночна, соціального контролю, виховна;
- спеціально-юридичні функції: праворегулятивна, правостримуюча.

Розглянемо тепер їх більш докладно.

Однією із головних функцій правового стимулювання є мотиваційна функція. Вона, на думку О. В. Малька, полягає у тому, що стимулювання спонукає до “перевиконання” обов’язків і до здійснення соціально ціннісних творчих вчинків, що перевершують звичайні вимоги, розвиває трудову та громадсько-політичну активність. Мотивація до досягнення корисного результату ґрунтується на привабливості та заздалегідь обіцяних сприятливих наслідках [6, с. 170].

Доцільність виділення організаційної функції правового стимулювання, на наш погляд, проявляється у тому, що дозволяє встановити та упорядкувати тісні взаємовідносини між стимулювальним суб’єктом та суб’єктом, якого стимулюють.

Суттєву роль при правовому стимулюванні, на нашу думку, відіграє і прогностична функція. Саме прогнозування дає можливість не тільки об’єктивно дати оцінку усім варіантам поведінки того, кого стимулюють, але й стимулювати його діяння так, щоб воно було найбільш ефективним й призвело до бажаного результату.

Важливою функцією правового стимулювання, на наш погляд, є гарантуюча. Стимулювальні суб’єкти, здійснюючи вплив на інших суб’єктів, не тільки створюють позитивні умови для їх соціально-правової активності, але й гарантують їм отримання в результаті такої активності певні блага. Відповідно, можна сказати, що законодавець, закріплюючи в нормі права правові стимули, тим самим гарантує їх отримання [1, с. 103].

З огляду на те, що правове стимулювання виступає у суспільстві засобом соціальної взаємодії, тобто засобом комунікації, закономірним є виділення комунікативної функції правових стимулів. О. В. Малько вбачає у них певну юридичну інформацію, яка містить конкретні повідомлення, що надходять від суб’єкта управління до об’єкта (особи) і служать тим самим способом зв’язку між ними [6, с. 170]. Ціленаправлена інформованість особи про наявні правові стимули з боку держави та суспільства є сильним стимулювальним засобом, який впливає на її свідомість.

В сучасній науці ряд науковців виділяють оціночну функцію [2, с. 291]. Вони вказують, що саме ця функція дозволяє як критерій оцінки, визначати правомірність чи неправомірність тих чи інших рішень і вчинків, а також корисність та результативність. При цьому, оцінювання відбувається як з боку стимулювального суб’єкта так і з боку того, кого стимулюють.

На переконання Кельмана М. С., Мурашина О. Г., Хоми Н. М., особливу роль у реалізації оціночної функції відіграють охоронні та заохочувальні (стимулювальні) норми, в яких у загальному вигляді вміщена негативна та позитивна оцінка тих чи інших можливих дій. У процесі застосування цих норм конкретизується нормативна оцінка вчинків, визначається індивідуальна міра юридичної відповідальності чи заохочення [2, с. 291]. Отже, оціночна функція правових стимулів дозволяє публічно визнати, схвалити поведінку суб'єктів правового стимулювання, а також акцентувати увагу на недоліках та прогалинах у процесі здійснюваного правового впливу її чи звертає увагу на можливі негативні наслідки.

Суттєву роль при правовому стимулюванні, на нашу думку, здійснює функція соціального контролю. Через вплив заохочувальних юридичних норм на поведінку суб'єктів права, соціальний контроль зводиться до можливості застосування різноманітних видів стимулювання за заслужену поведінку, корисну для індивіда та суспільства. Стимулювання дозволяють здійснювати індивіду самоконтроль, що є складовою частиною контролю соціального. Кожен індивід будує свою лінію поведінки, орієнтуючись на загально визнані цінності, втілені, зокрема, у заохочувальних нормах права.

Правове стимулювання створює сприятливі умови для забезпечення дисципліни та порядку, гарантує реалізацію нормативно-правових приписів, передусім зобов'язувального характеру

Ідеологічна (виховна) функція правового стимулювання полягає у формуванні в особи правосвідомості і правової культури. Правове стимулювання, створюючи в людини позитивне психологічне налаштування за заслужену поведінку і викликаючи почуття задоволення, демонструє зразок добросовісної діяльності, надихає людей до творчості, ініціативності. У цьому, на думку О. В. Малька, полягає виховна функція правового стимулювання [6, с. 171].

Варто погодитись з тими науковцями, які серед спеціальноюридичних функцій правового стимулювання виділяють регулятивну функцію. У теорії права регулятивна функція спрямована на упорядкування суспільних відносин шляхом встановлення правил поведінки їх учасників [4, с. 136].

Регулятивна функція права здійснюється на основі правових велень і дозволів. Цю функцію поділяють на:

- регулятивну-статичну функцію, яка полягає в юридичному закріпленні сталих, розвинутих суспільних відносин, гарантуючи в такий спосіб їх недоторканість;
- регулятивну-динамічну функцію, яка проявляється в заохоченні і в стимулюванні розвитку тих суспільних відносин, які відображають певні соціальні цінності, але перебувають на етапі свого становлення [5, с. 99].

Виділяючи функції правового стимулювання, на наш погляд, необхідно виділити і право-стримуєщу функцію. В процесі правового стимулювання, поряд з позитивними, можуть використовувати і негативні стимули (пом'якшення міри покарання, зняття раніше накладеного стягнення тощо), які насамперед направлені на попередження соціально-небезпечної поведінки особи.

У науковій літературі побутує також позиція, що правове стимулювання поряд із примусом є спеціальним юридичним засобом забезпечення законності, тобто виконує забезпечувальну (право-забезпечувальну) функцію. Вона проявляється не тільки щодо правила поведінки, передбаченого заохочувальною нормою, але і до інших норм. Це стає можливим в силу взаємозв'язку змісту правил поведінки відповідних заохочувальних приписів та інших правових норм.

Висновок. Стимулювання як засіб правового впливу на поведінку суб'єктів права – це вид правового заохочення, що спрямований на спонукання суб'єктів права на усвідомлене сумлінне виконання ними своїх обов'язків та досягнення соціально-корисних результатів, що перевищують звичайні вимоги. Мета правових стимулів полягає в тому, щоб викликати мотивацію, направлену на соціально активну поведінку, на високий результат дій, на забезпечення самостійності, свободи особи, на проявлення ініціативи, творчості, заповзятливості. Що стосується питання: “Хто саме може бути стимулювальним суб'єктом у процесі правового стимулювання?”. То до таких треба

віднести будь-яких суб'єктів права: державу, її органи та посадових осіб, а також фізичних та недержавних юридичних осіб. Правове стимулювання є категорією права, отже виконує досить широке коло функцій. До функцій правового стимулювання відносять: загально-соціальні функції (мотиваційна, організаційна, прогностична, гарантуюча, комунікативна, оціночна, соціального контролю, виховна) та спеціально-юридичні функції (праворегулятивна, правостримуюча). Однією із головних функцій правового стимулювання є мотиваційна функція.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що правове стимулювання має широке функціональне застосування з метою впливу на поведінку суб'єктів права. Як загально-соціальні, так і спеціально-соціальні – функції правового стимулювання спрямовані на створення умов для розвитку ініціативи, творчості заохочуваних суб'єктів права, а також для відвернення їх неправомірної поведінки та забезпечення дієвості юридичних норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Калюжний Р. А., Лапка О. Я., Пікуля Т. О. Правові стимули в механізмі правового стимулювання : моногр.. Київ : Леся, 2013. 204 с. 2. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави та права : підручник. Львів : Новий Світ–2000, 2003. 584 с. 3. Красовська В. Г. Дія правових стимулів та обмежень в механізмі правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 55–60. 4. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник. К. : “Юрисконсульт”, 2006. 355 с. 5. Луценко Ігор Миколайович. Правові стимули: теоретико-правові засади та механізм реалізації : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. / Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2009. 227 с. 6. Малько О. В. Стимулы и ограничения в праве : монографія. М. : Юристъ, 2004. 250 с. 7. Марчук В. М., Ніколаєва Л. В. Нариси з теорії права : навч. посіб. К. : Істина, 2004. 304 с. 8. Огірок С. С. Потреби і стимули як системо-утворюючі фактори розвитку особистості (на матеріалах педагогічної спадщини А. С. Макаренка та сучасних педагогів-новаторів) : автореф. дис...канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки”. Луганськ : Луган. держ. пед.ун-т ім. Т. Шевченка, 2000. 20 с. 9. Онопенко П. В. Функції сучасної держави, її сутність, різновиди та тенденції розвитку. Держава і право : збірник наукових праць. *Юридичні і політичні науки*. 2000. № 7. 524 с.

REFERENCES

1. Kaliuzhnyi R. A., Lapka O. Ya., Pikulia T. O. *Pravovi stymuly v mekhanizmi pravovoho stymuliuvannia*. [Legal incentives in the mechanism of legal incentives]. : monohrafiia. Kyiv : Lesia, 2013. 204 p. 2. Kelman M. S., Murashyn O. H., Khoma N. M. *Zahalna teoriia derzhavy ta prava*. [General theory of state and law]. : pidruchnyk. Lviv: “Novyi Svit–2000”, 2003. 584 p. 3. Krasovska V. H. *Diia pravovykh stymuliv ta obmezhen v mekhanizmi pravovoho rehuliuivannia*. [Effect of legal incentives and restrictions in the mechanism of legal regulation]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2009. No. 1. P. 55–60. 4. Lysenkov S. L. *Zahalna teoriia derzhavy i prava*. [General theory of state and law]. : navchalnyi posibnyk. K.: “Iurykonsult”, 2006. 355 p. 5. Lutsenko Ihor Mykolaiovych. *Pravovi stymuly: teoretyko-pravovi zasady ta mekhanizm realizatsii*. [Legal incentives: theoretical and legal principles and implementation mechanism]. : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav. K., 2009. 227 p. 6. Malko O. V. *Stymuly y ohranycheniia v prave*. [Incentives and restrictions in law]. : monohrafiia. M.: Yuryst, 2004. 250 p. 7. Marchuk V. M., Nikolaieva L. V. *Narysy z teorii prava*. [Essays on the theory of law]. : Navch. posib. K. : Istyna, 2004. 304 p. 8. Ohirok S. S. *Potreby i stymuly yak systemo-utvoriuiuchi faktory rozvytku osobystosti (na materialakh pedahohichnoi spadshchyny A.S. Makarenka ta suchasnykh pedahohiv-novatoriv)*. [Needs and incentives as system-forming factors of personality development (on the materials of the pedagogical heritage of AS Makarenko and modern teachers-innovators) : avtoref. dys...kand. ped. nauk: spets. 13.00.01 “Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky”. Luhansk: Luhan. derzh. ped.un-t im. T. Shevchenka, 2000. 20 p. 9. Onopenko P. V. *Funktzii suchasnoi derzhavy, yii sutnist, riznovydy ta tendentsii rozvytku*. [Functions of the modern state, its essence, varieties and development trends]. *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky*. 2000. No. 7. 524 p.

Дата надходження: 18.08.2020 р.

Baran Anastasiia

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Law, Psychology
and Innovative Education,
Assistant of the Department
of Theory, History and Philosophy of Law

LEGAL INCENTIVES: THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES

According to generally accepted theoretical ideas about legal incentives and its importance in the right selection are the main features of the implementation of legal incentives. It is emphasized that the purpose and objective need for the use of legal incentives is that the society and the state have a need for socially beneficial and active behavior of the subjects of law in different spheres of life. In addition to the goal, the defining categories in the theory of legal incentives that determine the nature and content of the incentive effect of law on public relations are functions. Selection and analysis of general social functions of legal incentives (motivational, organizational, prognostic, guaranteeing, communicative, evaluative, social control, educational) and special-legal functions of legal incentives (legal, right-wing).

Key words: incentive, legal incentive, legal incentive.